

İSKƏNDƏROVA A.
Gəncə Dövlət Universiteti

N.B.VƏZİROVUN “DALDAN ATILAN DAŞ TOPUĞA DƏYƏR” KOMEDİYASINDA QADIN ŞƏXSİYYƏTİNİN MƏNƏVİ – PSIXOLOJİ KEYFİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: N.Vəzirov, qadın şəxsiyyəti, cadugərlik, falçılıq, avamlıq, savadsızlıq, saflıq, cəsurluq.

Ключевые слова: Н.Везиров, личность женщины, колдовство, гадание, невежество, неграмотность, чистота, мужество.

Key words: Vezirov, the identity of the woman, witchcraft, divination, ignorance, illiteracy, purity, courage.

Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı uğrunda mübarizə aparan görkəmli mütəfəkkirlərdən biri də N.B.Vəzirovdur (1854-1926). N.B.Vəzirovun yaradıcılığında qadın problemi, ailədə, cəmiyyətdə qadına münasibət, qadının yeri və rolu, onun təhsilə, elmə, siyasi təfəkkürə sahib olması, müstəqil düşüncəsi mühüm yer tutur. Ədib demək olar ki, bütün əsərlərində (“Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Müsiyəti – Fəxrəddin”, “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, “Nə əkərsən, onu biçərsən”, “Adı var, özü yox” və s.) qadına olan münasibəti görünür. N.B.Vəzirov yaşadığı cəmiyyətdə Azərbaycan qadınlarının faciəsini, onlara qarşı fiziki, mənəvi – psixoloji zorakılıqları görürdü. N.B.Vəzirov qadınlarımızın həyatındakı bu mənəvi – psixoloji sarsıntıları cəmiyyətdəki ziddiyyətlərlə bağlayır və onları öz “mən”ləri uğrunda mübarizəyə çağırırdı. Ədib eyni zamanda Azərbaycan qadınlarını humanist, ədalətli, əzimkar, dözümlü, qayğıkeş, ailəcanlı, ailədə həmişə sülh carçısı kimi görürdü. Bütün məhrumiyyətlərə baxmayaraq onlar öz azadlıqları uğrunda mübarizə aparır, ərlərini, uşaqlarını, ən əsası da öz ləyaqətlərini, namus və qeyrətlərini qoruyurdular. (3, 318). N.B.Vəzirov yaratdığı qadın obrazları

vasitəsilə Şərq qadınlarının hamısının mənəvi – psixoloji keyfiyyətlərə malik olduğunu da göstərirdi. O, qadın şəxsiyyətinə yüksək qiymət verir, hətta mənfi planda təsvir etdiyi qadınların belə şəxsiyyətinə toxunmaqdan qaçır. Yaratdığı qadın obrazları vasitəsilə N.B.Vəzirov özünün qadın haqqında yüksək əxlaqi ideyalarını ifadə edirdi. Qadın şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri haqqında ədibin dediklərini “Daldan atılan daş, topuğa dəyər” komediyasında əyani surətdə görürük. Əsərdə kişi obrazları da (Əbdürrəhman, Heydərli, İskəndər, Əbdürrəhim və b.) təsvir olunur. Əbdürrəhman öz təqsisini bilir, ona görə də Xırda xanıma sərt cavab vermir, onu sakit olmağa, danışmamağa çağırır.

Bunlarla yanaşı, əsərdə “Xırda xanım” (Əbdürrəhmanın övrəti, Səkinə xanım onların 18 yaşlı qızı, Pəri qarabaş, Nurcahan aralıq arvadı və b.) və başqa obrazlara rast gəlirik. Ədib Xırda xanım obrazı vasitəsilə həmin dövrdə yaşayan qadınlarımızın psixoloji vəziyyətini təhlil edir, istək və arzularını göstərir. Xırda xanım həyatından şikayətlənərək deyir: “Xudavənda, görəsən, mənim kimi də dünyada bədbəxt varmı? Qumun, torpağın sayı var, hesabı var, mənim dərdimin hesabı yoxdur. Az qalıb ciyərim od tutub yana... Daş doğaydı mənim əvəzimdə dərin yatmış anam...İçərim özümü yandırır, çölüm özgəni... Xırda xanım budu getdi, Xırda xanım odu getdi... Xırda xanım Əbdürrəhman bəy arvadı. Bəli, bəxtəvər başımıza, ağrım Xırda xanıma da, onun ərinə də... ah, ah!..” (1, səh. 24). O, Əbdürrəhman bəylə evlənməsindən peşman olduğunu dilə gətirərək deyir: “Səbəbin Allah evin yıxsın, tünbətün olsun, dərin yatsın, evi başına ucsun, dərbədər olsun məni bu evə düçar eləyəni!.. O günlərə daş düşəydi, zəlzələ oleydi, tarmar oleydi...” (1, 24).

Əvvəla burada N.B.Vəzirov incə bir psixoloji məqama toxunur. Qadın psixologiyasına. Baxın Xırda xanım Əbdürrəhman bəyə çox ağıllı, psixoloji baxımdan dərin mühakimələrə malik olan sözlər deyir. “Sən nə kişisən ki, mən səndən nə istəyim... Bilməzsən nə var, nə yox, bilməzsən arvadın dərdi nədi, uşağın dərdi nədi. Gündüz axşama kimi başın qarışıb gədə-güdəyə, uşaq-muşağa. Gecə qumar, gündüz qumar.” (1, 25).

Xırda xanımın “Əvvəla elə onu götür ki, bizim bir yetişmiş qızımız var, onu gərək bir təhər eləyək.” (1, 26) deməsi kişini hövsələdən çıxardır.

“İndi gəldik Mərəndə... Pərvərdigara, görəsən elə hamı arvad elə beləmi olurlar? Qaçar ala dağdan qara dağa, qara dağdan ala dağa. Yeniş-yoxuş, dərə-təpə, axırdan-axıra nədinədi kömür qaradı, qatıq ağdı.” (1, 26) deyərək Əbdürrəhman bəy daha da əsəbləşir.

Ədib əsərdə Azərbaycan ailələrindəki dərdlərə toxunur. Ailə başçılarının, xüsusilə ananın bir dərdi var, oda qızının ərə getməsidir. Baxın, hələ müsəlmanların bu fikrləri bu gün də gündəmdədir. Düzdür, qızların taleyi ilə maraqlanmaq arxeotiplərimizdən biridir. Amma elimizin adət - ənənələri var. Qızı zorla ərə vermək olmaz. Əbdürrəhman bəyin dediyi kimi – “Arvad, Allaha bax, tariya bax, qız deyəndə alma deyil, qarpız deyil tökəsən bazara, haray çəkəsən ay alma alan,

ay şaftalı alan. Dəli olmamısan ki, arvad? İndi başa düşdüm mətləbini, arvad... Elə işləri sən özün yaxşı bilirsen, gərək o gəlsin vizitə, yoxsa mən gedim ona nə deyim? Deyim ki, gəl mənim qızımı al? Turalım ki, dedim, axır alarmı? Elə iş heç bir yerdə görünübümü? Axı biz müsəlmanıq.” (1, 26).

Görəndə ki, Xırda xanımın bu ah – naləsi qızını ərə verməkdən ötrü imiş, onda məyus olursan. N.B.Vəzirov həmin dövrdə yaşayan ailələrdə bunları görürdü, məhz buna görə də, qadınlarımızın bu halına acıyır, onları təhsilə, elmə, mənəvi kamilləşməyə çağırırdı.

Kişi ilə söhbətdən ağılı bir şey kəsmədiyini gören Xırda xanım bu işin düzəlməyini caduya, duaya, fala baxdırmaqda görür. Odur ki, o, “Heç mümkün deyil, nə tövr olsa gərək varımdan, yoxumdan keçib bu işi düzəldim; yoxsa o qızların oxutmuş ləçərlər əgər bilsə, oğlanı çəkəcəklər bəndlərinə... Belə ittifaqı əldən buraxmaqlıq bişüurluqdur... Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu... Əbdürrəhim, Əbdürrəhim! Əbdürrəhim daxil olur və deyir: Nə buyurursan, xanım?” (1, 26).

Xırda xanım Əbdürrəhimə deyir: “Bu saat gedərsən Nurcahan arvadı və o Dərvişi ki İrandan təzə gəlib, çağırarsan bura. Nə tövr olsa gərək bu dəqiqə burada olalar. Başa düşdünmü? Şəhəri bir-birinə vurub tapıb gətirərsən!..” (1, 27).

Nurcahan arvadı gələnə qədər Xırda xanım ümidini caduya, fala, gözə görünməzlərə bağlayıb yalvarır: “Ay pərvərdigara, sən özün kömək elə, nəzir eləmə, hər ocaqda bir şam yandırım, beş qoyun kəsim, iki gün ildə ehsan verim. On yetim sevindirirəm. Ya göy çadırın sahibi!..” (1, 27).

Anasının bu işlərindən xəbər tutan 18 yaşlı Səkinə xanım daha açıq gözlüdür, anasının bu işləri onu açmır. O, anasına deyir: “Kələyini duymuşam... Mənciyəz elə işi bacarmaram.” (1, 27).

“Ya göy çadırın sahibi! Ya mıxı mismara döndərən Tanrı! Ya yoxdan bizi xəlp eləyən Tanrı! İmdad günüdür, yet dada!” (1, 28) deyərək Xırda xanım yalvarış edir.

Əsərdə həmin dövrdə geniş yayılmış cadugərlik, falçılıq, dua yazmaq kimi bəd əməllər tənqid olunur. Xırda xanım yüzlərlə, bəlkə də minlərlə xırda mülkədar qadınlarının ümumiləşdirilmiş obrazıdır. O, avam və savadsız bir qadındır. Ona görə də aralıq arvadı Nurcahana inanıb, onun vasitəsi ilə 18 yaşlı qızı Səkinə xanımı kəndə təzə təyin edilmiş həkim İsgəndər bəyə ərə vermək istəyir. Nurcahanın göstərişləri ilə Xırda xanım İrandan yenicə gəlmiş Heydərəlini çağırtdırıb, cadusu ilə “bir qızın, bir oğlanla ulduzunu barışdırmağa” əncam verməsini xahiş edir. N.B.Vəzirov qadınlarımızın avamlığını və bu səbəbdən də onların caduya müraciət etmələrini, pirə, ocağa üz tutmalarını tənqid edir. Müəllif bir tərəfdən belə sadələvh, mövhumatçı qadınlara gülür, digər tərəfdən onların şəxsiyyətində özünü göstərən mənəvi – psixoloji boşluqlara acıyır, bir növ onları mənliliyini. Ləyaqətini, qadınlıq qürurunu, mövqeyini qorumağa çağırır.

Əsərdə ikinci qadın surəti “aralıq övrəti” – Nurcahandır. Nurcahan qadına yaraşmayan əxlaqi, mənəvi – psixoloji xüsusiyyətlərdən tamamilə uzaq, rəzil, hiyləgər, pulgir bir qadındır.

Komediyada təsvir olunan Dəli Şirin də, öz hərəkəti və əməlləri ilə çox bəd işlər görür. Lakin o, Nurcahanın hiyləgər sifətinə üzün tutub, onu rüsvay edir. Xırda xanım qızı Səkinənin kəndə həkim təyin olunmuş İskəndərə ərə vermək üçün Nurcahanı yanına çağırtdırır.

Nurcahan Xırda xanımın otağına daxil olub deyir: “Salam əleyküm, Xırda xanım. Başına dönüm, xeyirdimi? Atam-anam sənə qurban.” “Xeyir olmamış nə var, a başı batmış! Nə verərsən mənə, sənə bir elə zad bağışlayım heç dadı damağından getməsin?” deyərək Xırda xanım cavab verir.” (1, 28).

Xırda xanım Nurcahana deyir: “İndi bu saat bizim şəhərdə bir oğlan var. Doğrusu budur ki, mən onu çox şadlıq ilə oğulluğa qəbul elərdim, amma elə adamım yoxdur ki, bu işi düzəltsin. Bu işi heç kəs düzəldə bilməz, səndən savay.” (1, 29).

Nurcahana baxın, pul üçün “mən”liyini belə qurban verir, ləyaqət və şərəfini qorumur, özünü itə bənzədərək deyir: “İtin olum, xanım! Siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, Nurcahan elə işləri su içməkdən hasand bilir, belə işlərin anasıdır... Sizə məlumdu bizim şəhərdə nə qədər qız gedir, mənə heç keçmir. Bax, xanım, başına dönüm, əvvəl bu Səfərqulu bəy, sonra Nurcahan xanım, ondan sonra...” (1, 29).

Xırda xanım işin düzəlməsi üçün otuz manat pul və bir dəst çit paltar verir. Əlavə edərək deyir: “Bax, Nurcahan, bu işi səndən istəyirəm. Gərək nə tövr olsa düzəldəsən. Mən də sənə borclu oluram bir dəst şaldan libas əbrə işməkli, otuz manat pul və qabaqcan bir dəst çit paltar. Bəsdimi?”

Nurcahan söhbət zamanı İrandan təzə gəlmiş cadugər dərvişi tərifləyib, onu da işə qoşmaq istəyir: “Xırda xanım, başına dönüm, o Dərvişdən adama möcüzələr nağıl eləyirlər, adamın başının tükü biz-biz durur... Deyirlər ki, əgər istəsə səni də bu saat öz yanına biixtiyar caduynan aparar, necə ki, Hacı İskəndər bəyin arvadını aparıbdır. Xanım, Dərvişi də yaxşı fikrinizə salmışınız.” (1, 30).

Beləliklə, Xırda xanımın bu “tədbirində” Dərviş, Dəli Şirin və nöqərlər də iştirak edirlər. Dərviş bu işdə mahir olduğunu deyib, Xırda xanımı inandırır: “Xanımcan, belə işlər mənə cadumun məqamında elə asandır necə ki, bir cam su içmək. O ki qaldı mənə razı etməyə, o bağlıdır sizin şəfaətinizə.” (1, 31).

Dərviş adəti üzrə bir neçə yalançı hərəkətlər edir, “səhnələr düzəldir”, Xırda xanımı inandırır, işin qurtardığını bildirir və duaları yazıb suya salıb: “Bu göy kasa qurbağadan ötrüdür və bu ağ kasa içməkdən ötrü. Dur, xanımcan, indi mənə elmim tamam oldu. Rüksət verin, mən gedim.” “Xırda xanım: Ağa Dərviş, buyur. Bu hesab deyil.” (1, 33) deyib ona b eş manat verir.

Əsərdə təsvir olunan qadın obrazlarından biri də qarabaş Pəridir. Pəri özünü ağbırçək, ağıllı, tədbirli qadın kimi göstərir. Xırda xanımın bu işlərinə

inanmır: “A başınıza dönüm, bu arvad lap ağlını itiribdir axı. Bir deyən gərək, ay xanım, sən Nurcahanı tanımırsan, bilmirsən ki, o gündə min xan qapısında, bəy qapısında duz dadır? Ona sirr vermək olar?.. İşdi yağmadı, bitmədi. Ondan sonra zurnaya qulaq as. Gələcəkdi Püstə xanım, “a qız, Xırda, bacın ölsün, bu nə sözdü şəhərdə danışirlar?...” (1, 33).

Əsərdə ən maraqlı, tədqiq etdiyimiz problem baxımından diqqəti cəlb edən psixoloji anlardan biri də İskəndər bəylə Nurcahanın, Dəli Şirin dialoglarıdır. İskəndər bəy Nurcahana deyir: “Xala, sən nə diribaş qarısan? Mənəcə nə verərsən sənə bir elə dava verim ki, norəstə cavan olasan?”. Nurcahan isə İskəndər bəyin başını bişirmək üçün ona deyir: “Sən mənə nə verərsən sənə bir elə qız tapam ki, şam yandırmaq lazım olmaya, üzünə baxanda günə baxan kimi gözlərin qamaşa.

Gərdəni bir qarış, boyu sərv ağacı, ağ üz, qara kirpik, qara qaş, gözləri ala, ahu balası. İskəndər bəy isə ona bəlkə evli olduğunu bildirmək istəyərək deyir: “Ay sirr dağarcığı, bəlkə mən elə küflət sahibiyəm, onda?..” Nurcahan isə ona inanmır və İskəndər bəyə söyləyir: “Qoca sərçəyə cub-cub öyrədirsən? Sənin nə vaxtıdı küflət sahibi olasan, dünənki uşaq ola-ola.” (1, 34).

Elə bu vaxt Dəli Şirin peyda olur İskəndər bəyin evində. O, Nurcahanı görəni kimi əsəbləşərək deyir: “Paho, paho! Nurcahan qarı, axirətsiz! Nə tez xam yerə şikara çıxmısan?” Nurcahan isə cavabında deyir: “Qapıdan belə dur, mənim zırrama dəli ilə işim yoxdu!” (1, 35).

İskəndər bəy, Dəli Şirin, Nurcahan dialogları C.Məmmədquluzadənin “Dəli yığıncağı” əsərindəki İskəndərin monoloqunu xatırladır. Burada həmin vəzifəni Dəli Şirin yerinə yetirir. “Dəliden doğru xəbər” atalar sözündə deyildiyi kimi Dəli Şirin açır sandığı, tökür pambığı. O ki var Nurcahanın eyiblərini deyib, onu ifşa edir: “Bəy, mənim adım Dəli Şirindi. Tamam vilayət mənə dəli hesab eləyir, mən bu saat sübut elərəm ki, mən dəli deyiləm. Ancaq ərzimə qulaq asınvə sən də, Nurcahan, əlim-ayağım dəyməmiş dur yerində.” Nurcahanın qolundan tutub dartır ortalığa. “Həkimbaşı, mən özümü dəli kökünə salmışam ondan ötrü ki, vilayətimizdə həqiqətdə dəli çoxdu və mən neyləyim; bazaar girdin gözü qırıq, sən də ol gözü qırıq! Həkim, eşitmişsinizmi ki, dəliden doğru xəbər? Mən elə o dəlilərdənəm.” “A imansız dılğır qarı, sən haman Nurcahan deyilsənmi ki, Şahbaz

bəyi aldadıb apardın, biçarəni Qulaməli bəyin tələsində öldürdün. Səni gərək ağladım, hələ harasıdı... A qarı, de görüm, sən deyildinmi təziyə yerində Hacı Tanrıverdinin arvadının ətək qızıllarının səkkizini kəsib yasavul qabağında polisxanaya gedən” (1, 37).

İskəndər bəy onların danışığından bezib deyir: “Daha bəsdir, çıxın. İkiniz də birdən çıxın. Tez, tez! Şirin dəli deyil. Dəli mənəm ki, bu hədyana indiyə kimi qulaq asırdım.” Deyərək onların ikisini də evdən çıxardır. (1, 37).

N.B.Vəzirov qadınların şəxsiyyətindəki mənəvi – psixoloji keyfiyyətlərinin çatışmazlıqlarını onların savadsızlığında, avamlığında görürdü. Həkimin otağındakı əhvalatlardan xəbəri olmayan Xırda xanım Nurcahandan xoş

xəbər gözləyir. O, otağında tələş keçirir, çox nigarandır. Gecə pis yatdığını deyir: “Bu gecə heç yatmamışam, sabaha kimi fikirdə olmuşam. İndi başım yerində durmur, guya ki, mənim deyil... Bol xəyalat eləmişəm. Bir neçə vaxt iş düzəldib toy fikrinə düşmüşəm. Sonra Pərinə götürüb Səkinənin evinə qonaq getmişəm. Bir neçə vaxt iş düzəlməyib hirsimdən ağlamışam... Xülasə, çox bədxab oldum... İndi sabah açılıb, görək Allah nə istəyir. Pəri, Pəri.” Pəri gəlir və xanımının nə buyurduğunu xəbər alır. “Nurcahan bura gəlmişdi? Heç bir xəbər varmı? Deyə Xırda xanım xəbər alır və onun hələ gəlmədiyini biləndə daha da narahat olmağa başlayır.

N.B.Vəzirov bütün əsər boyu Azərbaycan adət - ənənələrini gözləyir, ailədə valideyn – övlad münasibətlərinə ciddi fikir verir. Azərbaycan qızlarının həya, abır, ləyaqət hissələrini nümayiş etdirir. Xırda xanım qızına nə dedisə desin, o onun üçün qanundur. “Sən deyən olsun, ancaq hirsilmə” deyərək anasını sakitləşdirir.

Nurcahan yenə şirin dili ilə Xırda xanımı aldatmağa çalışır. O, üzünü Xırda xanıma tutaraq deyir: “Əvvəl başdan ərz eləyim, Xırda xanım, başına dönüm, belə gözlərimiz aydın olsun.” (1, 38). Nurcahan dəridən – qabıqdan çıxıb Xırda xanımı inandırmaq istəyir ki, iş düzəlib: “Xanım, gedim balalarımın üzün görməyim, əgər bunların hamısını deməmişəmsə. O da mənə zarafatın dedi ki, sənə bir dava verim, on beş yaşında qız olasan. Bir danışan, bir məzəli oğlandı ki, heç dünyada özünün də əvəzi yoxdu.” (1, 39). Dərviş də gəlib otağa daxil olaraq Xırda xanıma deyir: “Xanımcan, dəxi nə oturum, bu gün sübh tezdən Hacı Məhəmmədağlı və Hacı Kərim gəldilər mənim mənzilimə və mənə təklif etdilər ki, bu gecə cəm olalar mənim mənzilimə və mən onlar üçün dua yazım. Söhbət arasında mənə məlum etdilər ki, bu saat onlar gəlirlər təzə həkimin yanından. Guya İskəndər bəy onlardan çox iltimas edib ki, onlar sizin qulluğunuza gəlsinlər namzədlik üçün və onlar şal və üzük tədarükünə düşüblər... İndi, xanımcan, bildinizmi mənim dualarımın hikmətini?!” (1, 40). Otağa daxil olan Əbdürrəhman bəy Xırda xanımın keyfinə soğan doğrayır: “Arvad, dünən sən mənim başıma nədən ötrü o müsibəti açırdın? Məgər övrətdə səbr olmaz, ağzına gələn hədyanı söylər? İndi necə oldu?” Əbdürrəhman bəy Xırda xanıma İskəndər bəyin evli olduğunu, hətta bir oğlu da olduğunu söyləyir. Xırda xanım xəbəri eşidəndən sonra halı pisləşir: “Əbdürrəhim, Pəri, Nurcahan, bu saat mənə bir xəbər, ay, ürəyim çatladı!.. Mənə bir az su! Tez! Öldüm, ay su.” (1, 41). Əbdürrəhim Xırda xanımın göstərişi ilə Nurcahan və Dərvişi evdən qovur. Əsərin sonunda anasının halının pisləşdiyini görə 18 yaşlı Səkinə xanım anasını sakitləşdirərək deyir: “Ana, sənə qurban olum, nə qayırırsan? Uy Allah, uy!..” (1, 41).

Əsərin hansı sonluqla bitdiyinə fikir verdikdə görə bilərik ki, Pəri, Səkinə xanım müsbət obrazlardır. Nurcahan aralıq övrəti isə mənfi obrazdır. Amma hər birinin özünəməxsus mənəvi – psixoloji xüsusiyyətləri vardır. Mənfi obraz kimi təqdim olunan Nurcahan, Xırda xanım obrazlarında bir çeviklik, fərasət, dil,

düşüncə tərzini, münasibət qurmaq kimi psixoloji keyfiyyətlər diqqəti cəlb edir. (2, səh. 85). XIX əsrin ortalarında XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində cərəyan edən falçılıq, dua, nəzir vermək, cadugərlik N.B.Vəzirovu narahat edir və insanları, xüsusilə qadınları bu qaranlıq işlərdən qurtarmaq yolunu axtarmaq onun əsas məqsədi idi. Düzdür, N.B.Vəzirov bunların səbəbini qadınların təhsilsizliyində axtarırdı. Əlbəttə, bu danılmaz həqiqətdir. Ancaq tək-cə ayrı – ayrı fərdlərin təhsilə cəlb edilməsi, onların şüurunda kök salan asılılığı, acizliyi, könləliliyi aradan qaldırmaqla qadınların ictimai – sosial, mənəvi – psixoloji inkişafına nail olmaq qeyri – mümkündür. Azərbaycan maarifçilərinin psixoloji mübarizəsində ictimai həyatın, quruluşun, dövlətin dəyişdirilməsi demək olar ki, hiss olunmur. Bu da onların psixososial görüşlərində ən zəif cəhətlərdən idi. Burada, əlbəttə, N.B.Vəzirov da istisnaqlıq təşkil etmir.

Təbii ki, XIX əsrdə və ondan əvvəlki dövrlərdə ailələrdə gənclərin evlənmələri çox zaman qızın və ya oğlanın xəbəri olmadan həyata keçirilir. Belə ailələr də çox vaxt uğursuz sonluqla qurtarırdı. Necə ki, Əbdürrəhman bəyin və Xırda xanımın ailəsində bu hadisə uğursuzluqla sona yetdi. Nurcahan, Dərviş Xırda xanımın avamlığından, savadsızlığından, caduya, falçılığa inanmağından istifadə edib onu soyurlar. Gözlənilmədən Əbdürrəhman bəy Xırda xanıma İskəndər bəyin evli olduğunu xəbər verəndə, Nurcahan və Dərviş bəd ifşa edilərək qovulurlar.

N.B.Vəzirov bu əsəri ilə bir daha yaşlı qadınlara, xüsusilə gənc qızlara göstərir ki, həyatda gözüaçıq olsunlar, falçılara, cadugərlərə inanmasınlar. əsərdə cərəyan edən hadisələr bu gün də aktualdır. Hazırki XXI əsrin 15-16-cı illərində falçılıq, fırlıdaqçılıq, cadu – piti, nəzir vermək, fırlıdaqçı ekstrasenslərə inanmaq artıq adi hal alıb. Bütün bunları nəzərə alaraq Dini İşlər Üzrə Dövlət Komitəsi rəsmi surətdə falçılığın qadağan edilməsi haqqında xüsusi sərəncam verdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəcəf Bəy Vəzirov. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb”, 2005, 304 səh.
2. F.Talimzadə. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1967.
3. Ə.T.Baxşəliyev. Azərbaycanın milli – mənəvi dəyərlərinin sosial – psixoloji mahiyyəti. Bakı, 2011, 436 səh.

РЕЗЮМЕ

Н.Везилов в существующем обществе видел трагедию азербайджанских женщин, морально-психологическое и физическое их насилие. Эти морально-психологические потрясения в жизни женщин Н.Везиро связывал с противоречиями, существующими в обществе и призывал их бороться за свое «я». В тоже

время писатель считал азербайджанских женщин гуманными, справедливыми, решительными, терпеливыми, заботливыми и вестниками мира в семье. Несмотря на все лишения, они сражаются за свою свободу, защищают честь и достоинство своих детей, мужей. Н.Везиров с помощью созданных им женских образов показал наличие морально-психологических качеств у всех восточных женщин. Н.Везиров высоко ценит личность женщины, при помощи созданных им женских образов он выражает свои высокие идеи и женщинах. Сказанное им о психологических особенностях личности женщин мы наглядно можем видеть в комедии «Камень, брошенный вслед, угодит в пятку». На примере образа маленькой женщины анализируется психологическое состояние женщины того времени, показываются их желания и мечты.

В произведениях Н.Везирова прослеживаются азербайджанские традиции, семейные отношения, показывается скромность, порядочность, достоинство азербайджанских девушек.

SUMMARY

N.B.Vezirov saw the tragedy of Azerbaijani women, physical and psychological violence against them in a society where he lived. N.B.Vezirov connected these moral - psychological shocks of the women's life with contradictions in a society and called to fight them for their "I". The writer saw Azerbaijani women as humane, fair, tolerant, caring, domesticated, a herald of peace in the family at the same time. Despite all the hardships they were fighting for their freedom and protecting their husbands, children and most importantly, their dignity, honor. N.B.Vezirov saw all moral psychological characteristics of all the Eastern women through female characters created by him. He appreciates the woman's identity, or even he avoid touching the identity of the women described in negative plan. N.B.Vezirov had expressing his high moral ideas about women through the female characters created by him. We see clearly the writer's says about psychological characteristics of the personality of the woman in comedy "stones thrown behind hit ankle". He analyzed psychological situation of our women through image Xırda xanım lived in that period, demonstrated their wishes and desires.

N.B.Vezirov waited for the traditions of Azerbaijan and paid serious attention to parent - child relationship in the family in all works. He demonstrated Azerbaijani daughters' modesty, decency, dignity feelings.